

Urdu Edebiyatında Sosyalist İdeolojinin Edebi Gerçekçiliğe Yansıması

The Reflection of Socialist Ideology on Literary Realism in Urdu Literature

Havva Hülya ERDEM¹

¹Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi,
Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: H.H.E. 0009-0006-5807-7416

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Havva Hülya Erdem (Doktora öğrencisi),
Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi,
Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye
E-posta: erdemhh@ankara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 25.11.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:

16.01.2025

Son Revizyon/Last Revision Received:

20.01.2025

Kabul/Accepted: 02.03.2025

Atıf/Citation: Erdem, Havva Hülya. "The Reflection of Socialist Ideology on Literary Realism in Urdu Literature." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 46 (2025), 95-119. <https://doi.org/10.26650/jos.1590930>

ÖZ

Bu çalışma, Urdu edebiyatında sosyalist ideolojinin gerçekçilik akımı üzerindeki tesirini incelemekle kalmayıp, aynı zamanda bu akımın toplumun dönüşümüne olan katkılarını da değerlendirecektir. Fransız Devrimi'nin (Marksistlerce burjuva devrimi olarak adlandırılan) özgürlük, eşitlik ve kardeşlik idealleriyle şekillenen toplumsal değişimlerin, gerçekçilik akımı üzerindeki rolü ve bu akımın Urdu Dili ve Edebiyatı üzerindeki etkileri incelenecektir. Fransız Devrimi'nin toplumsal değişimlere zemin hazırlayan bu idealleri, yalnızca Batı'yı değil, farklı kültürlerdeki edebiyat anlayışlarını da etkilemiştir. Bu bağlamda, Aligarh Hareketi'nin öncülüğünde Batı literatüründen Urdu diline yapılan çeviriler, Urdu edebiyatı yazarlarını Batı edebiyatından etkilenmeye ve edebiyatlarını Batı modernizmiyle karşılaştırmaya yönlendirmiştir. Bu etkileşim, yazarlara yenilikçi, gerçekçi ve eleştirel bir bakış açısı kazandırmıştır.

Gerçekçi anlatımla yapılan bu yazınsal çalışmalar, yalnızca bireysel hikayelere odaklanmamış; aynı zamanda toplumsal yapıyı, sınıf farklılıklarını ve sömürgecilik döneminin zorluklarını da yansıtmıştır. Aligarh Hareketi'nin öncüsü Sir Seyyid Ahmed Han, Müslüman Hint toplumunun sorunlarını realist yönden değerlendirerek, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Fransız Devrimi'nin ardından sosyalist ideolojinin etkisiyle özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ruhunu benimseyen Hintli yazarlar, İlerici Yazarlar Hareketini başlatmışlardır. Çalışmamızda, sadece İngiliz sömürge yönetimi altındaki alt kıta halkının değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizlikten muzdarip geniş halk kesimlerinin hak mücadelesine de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Urdu Edebiyatı, Romantizm, Gerçekçilik, Aligarh Hareketi, İlerici Hareket

ABSTRACT

This study will not only examine the influence of socialist ideology on the realism movement in Urdu literature, but it will also evaluate the contributions of this movement to social transformation. This section will examine how the French Revolution—which Marxists called a bourgeois revolution—shaped society's ideals of liberty, equality, and fraternity and how it affected the realism movement. This section also examines how the French Revolution affected Urdu and literature. Literary outlooks not only in the West but also in many

other cultures were shaped by the ideals of the French Revolution, which laid the groundwork for social change. In this context, translations from Western literature to Urdu under the leadership of the Aligarh Movement led Urdu literature writers to be influenced by Western literature and to compare their literature with Western modernism. This interaction provides writers with an innovative, realistic, and critical perspective.

Sir Syed Ahmad Khan, leader of the Aligarh Movement, addressed Muslim-Indian society's issues with a realist approach. After the French Revolution, inspired by the socialist ideals of liberty, equality, and fraternity, Indian writers launched the Progressive Writers Movement. This study explores the struggles against social inequality and the fight for human rights under British colonial rule.

Keywords: Urdu Literature, Romanticism, Realism, Aligarh Movement, Progressive Movement

EXTENDED ABSTRACT

Socialist Realism, as reflected in Urdu literature, occurred long after literary realist traditions had influenced the world. It enabled members of the Aligarh Movement to import Western literary modernism to the subcontinent through translations. New insights were revealed to the writers, who had then peruse works from the translated products of the West thereafter. How much more socialists shaped the face of realism in Urdu literature and the resultant effect on writers and critics is what this study is all about.

This study attempts to trace the effects of the Realism Movement on Urdu literature as a discipline inspired by socialist ideology. This study specifically examines how the values and principles of socialist thought freedom, equality, and fraternity worked to metamorphose literary discourses and bring about a realistic reflection of social issues in Urdu writing. This paper also weighs the impact of the Aligarh Movement and the interplay between Western and Urdu literary traditions in adopting such a realistic outlook. In doing so, it seeks to uncover the ways in which Urdu literature not only absorbed but also localized these universal ideals, shaping them to reflect the unique socio-political realities of the subcontinent.

This research is based on a historical-analytical approach to literary works and historical documents related to the Aligarh Movement and the Progressive Writers Movement. The book covers literary texts in Urdu that are the products of socialist realism, along with critiques and discussions by contemporary writers and critics. The primary sources examined in this study include literary works as well as manifestos and writings by Sir Sayyid Ahmed Khan and the founders of the Progressive Writers Movement. The secondary sources help obtain a more detailed and complete picture due to scholarly analysis and historical accounts.

It was revealed that the Realism movement, which was impelled by socialist ideology, had left its deep impact on Urdu literature. The Realism movement in Urdu literature was directed into proper channels by Sir Syed Ahmad Khan through the Aligarh Movement. The basic tenets of Khan's attack upon the ills of Muslim Indian society became a propagative basis for

later literary developments. Exposure to Western works, realism through the translations of those works was being made. Exposure through translation to Western works of modernist and realist thought turned writers against romanticism in its traditional aspects and toward a focus on social realities.

He clustered his poems under the head 'Progressive'; it denoted a writer allied with the socialist ideology of freedom, equality, and fraternity. This movement left indelible imprints on the minds of Urdu writers by further encouraging them to adopt a more realistic narrative that depicted the turmoil as well as the injustices of pain that struck people belonging to different classes. The writers connected with this movement as well as their critics pleaded for literature that speaks against social imbalances, political tyranny, and the miserable condition of poor sections of society.

The influence of socialist ideology on Urdu literature manifested through the themes and styles of literary works from this period. Writers ventured to reflect social themes of social justice, class struggle, and political critique, which indicated the wider socio-political situation of their times. The realist techniques started giving the works as much subtlety and criticism about society that one could contrast from the romantic and idealized portrayals that had gone dominant until then.

This is, therefore, a shift in Urdu literature in which the ills of socialist realism are merged. The Aligarh Movement and the influence of the Progressive Writers Movement shifted Urdu literature's focus from romance and personal problems to social commitment and realism. At a larger level, such transitions manifest the forces of socialist ideology on literary movements worldwide, demonstrating that political and ideological forces can create forms of literary expression.

The findings indicate that realism in Urdu literature addressed immediate social issues while also contributing to discourse on broader societal justice and political reformation. Representation of marginalized voices and the social concerns advocated by writers were thus part of socialist ideals seeking to bring about change through their works.

In conclusion, the reflection of socialist ideology in Urdu literary realism represents a milestone in the development of Urdu literature. The study underlines that socialist thought has been seriously transforming literary practices, forcibly and convincingly indicating to what extent Urdu writers have accommodated and assimilated them into their works. The legacy is felt in contemporary Urdu literature; it makes socialism quite an appropriate system of ideals to tell stories and solve social problems.

Functionalized, it can serve as a surrogate for the findings and conclusion, clearly outlining the immense influence of socialist ideology on literary realism in Urdu literature. In other words, this study exemplifies how major political and ideological forces can shape literary tradition, thus providing a general reflection on the relationship between ideology and literary expression. In addition to maintaining its cultural identity, it highlights how literature may

include various ideological ideas. This flexibility guarantees that literature will always be an essential forum for discussion, opposition, and change. As a result, studying Socialist Realism in Urdu literature encourages more research into how modern literary practices still engage with and address the complexity of contemporary reality.

Moreover, the legacy of Socialist Realism in Urdu literature can be modified to incorporate various ideological influences while maintaining its cultural identity. This flexibility guarantees that literature will always be an essential forum for discussion, opposition, and change. Therefore, the investigation of Socialist Realism in Urdu literature invites additional inquiry into how contemporary literary forms continue to connect with and adapt to the complexities of the modern world.

This study concludes that Socialist Realism in Urdu literature affirms the timeless ability of written words to reflect, analyze, and transform the reality around us, rather than only a historical phenomenon. This policy ensures that the spirit of realism and social concern endures by inviting modern authors and academics to return to and expand upon these literary traditions.

Giriş

18. ve 19. yüzyıllarda hızla yayılan romantik akım, edebiyat dünyasına farklı bir bakış açısı getirerek rasyonel ideale karşı bir duruş sergilemiştir. Romantizmin temel hedefi, dönemin egemen düşünce ve biçimlerine başkaldırıdır. Romantik sanatçılar, akıl yerine hayal gücü ve fanteziyi, anlam ve mantığa karşı duyguları, sezgileri ve tutkuyu edebiyatta öne çıkarmışlardır. Böylece hayatın maddi yükünden kurtulmayı ve hayali bir dünya yaratmayı amaçlamışlardır. Romantikler, özellikle doğaya duyarlılık göstererek, onu hayal güçlerini özgürleştirmek ve ruhlarını beslemek için bir araç olarak kullanmışlardır. Fakat 19. yüzyılda ortaya çıkan gerçekçilik akımı, romantik akımla aynı dönemde varlık göstermesine rağmen onun antitezi olarak gelişti. Romantizm, hayal dünyasını orijinal haliyle sunmaya çalışırken, gerçekçilik hayatı olduğu gibi, orijinal renkleriyle sunmayı hedeflemiştir. Bozbeyoğlu'nun da belirttiği gibi gerçekçilik, romantizmin idealist arayışlarına karşı çıkarak, nesneleri, durumları ve olayları gerçek doğasıyla ortaya koymayı amaçlar¹. Gerçekçilikte, hayatın acı ya da sert yönleri, okuyucuya veya izleyiciye sanki gerçekten oluyormuş gibi sunulur. Bu yüzden bazı edebi çevreler bunu edebiyatın temel ilkelerinin ihlali olarak nitelendirir. Çünkü bu çevrelere göre gerçekçilik, sıra dışı ve benzersiz karakterleri görmezden gelerek edebiyatı yaratıcı potansiyelden yoksun bırakabilir. Gerçekçilik, yaşam felsefesini anlamayı kolaylaştırmış ve edebiyatta bir ayna görevi üstlenmiştir. 19. yüzyılda Fransız Devrimi'nden sonra başlayan bu hareket, sadece Batı edebiyatını değil, Doğu edebiyatını, özellikle de Urdu edebiyatını etkilemiştir. Fakat bu akımın kimin tarafından başlatıldığı konusunda araştırmacılar arasında bir fikir birliği sağlanamamıştır. Tanınmış araştırmacı Dr. Shakeel Potafi, *اردو ادب اور مغربی رجحانات (Urdu Edebiyatı ve Batı Eğilimleri)* adlı kitabında, gerçekçi anlatımın Fransız sanat eleştirmeni ve realist hareketin önde gelen destekçisi Jules Champfleury'nin (1821 - 1889) *The Faïence Violin* (1877) eseriyle başladığını savunur. Champfleury'nin gerçekçi anlatım tarzı, Fransa'daki natüralizm ile birleşmiş ve kısa sürede büyük bir ün kazanmıştır. Bu nedenle, 19. yüzyılın önemli Fransız romancısı Champfleury, gerçekçiliğin kurucusu olarak kabul edilir.²

Arshad Aziz ve diğer araştırmacılara göre, gerçekçi anlatım, edebiyat dünyasında ilk kez 1850'lerde Fransa'da Honoré de Balzac tarafından tanıtılmıştır. Balzac, *La Comédie Humaine (İnsanlık Komedyası)* adlı eseriyle Fransız sosyal yaşamının gerçekçi bir portresini sunmuş ve edebiyat tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Onun bu anlatım tarzı, toplumsal ve ekonomik gerçeklikleri olduğu gibi yansıtmayı hedeflemiştir.

Balzac'ın bu anlatı geleneğinden esinlenen yazarlar arasında Charles Dickens önemli bir yer tutar. *David Copperfield* adlı romanında Dickens, Batı sanayi devriminin getirdiği işsizlik ve umutsuzluğu, yoksulların kapitalist sömürgeci güçler ve egemen sınıf tarafından ezilmesini ve sömürülmesini güçlü bir şekilde tasvir etmiştir. Romanın kahramanı sürekli fiziksel şiddetle cezalandırılmakta, bütün gün çalışmasına rağmen çok az ücret almakta ya

1 Sibel Bozbeyoğlu, *Yazınsal Akımlar* (Ankara: BilgeSu Yay., 2021), 8.

2 Salim Sarmad, *اردو ادب میں حقیقت نگاری (Realism)*, erişim 16 Temmuz 2024, https://www.geourdu.com/urdu-literature-reality-fact-book/#google_vignette.

da hiç ücret alamamaktadır. Dickens bu eseriyle dönemin ağır çalışma koşullarını ve sosyal adaletsizliklerini gerçekçi bir üslupla gözler önüne serer.

Batı’da gerçekçilik, yalnızca şiir ve romanlarla sınırlı kalmamıştır, drama ve resim gibi sanatın diğer alanlarında da kendini göstermiştir. Gerçekçiliğin Batı’daki tanımı ve etkisi bu şartlar altında şekillenirken, hangi yazarın gerçekçilik akımını başlattığına dair net bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Doğu’da, özellikle Hindistan’da, Batı edebiyatı ve kültürü, Batılı güçlerin ve İngiliz yönetiminin hakimiyeti altında Hint toplumunu ve edebiyatını derinden etkilemiştir. Batı’nın sömürgeci politikaları sadece ekonomik ve siyasi değil, aynı zamanda kültürel bir dönüşüm de yaratmıştır. Bu bağlamda, Batı edebiyatındaki önemli eserler İngilizceden Urdu diline çevrilerek edebiyata kazandırılmış ve yerel edebiyat üzerinde büyük bir etki bırakmıştır.

Bazı araştırmacılar, Urdu edebiyatındaki gerçekçilik akımını Munshi Pirem Chand (d. 31 Temmuz 1880- ö. 8 Ekim- 1936) tarafından, bazıları ise Sir Seyyid Ahmed Han (d. 17 Ekim 1817- ö. 27 Mart 1898) tarafından başlatıldığını savunmaktadır. Sir Seyyid Ahmed Han’ı ilk gerçekçi yazarlardan biri olarak kabul eden araştırmacılar, onun öncülüğünde gelişen Aligarh Hareketi’ni de gerçekçiliğin temeli olarak görmektedir. Ahmed Han’ın toplumsal sorunlara yönelik çalışmaları, onu realist bir düşünür olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, bazı araştırmacılar onun için “Aligarh Hareketi’nin öncüsü realistti; bu yüzden hastalığı çok iyi teşhis etti ve doğru ilacı verdi” ifadesini kullanır.³

Ahmed Han’ın gerçekçi yaklaşımları, dönemin sosyal ve ekonomik sorunlarına ışık tutmuş ve Hindistan’daki Müslüman toplumun modernleşme çabalarına önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle, onun başlattığı reformist ve realist hareket, Urdu edebiyatında gerçekçilik akımının gelişiminde temel bir rol oynamıştır.

1. Sir Seyyid Ahmed Han’ın Yenilikçi Tutumu ve Gerçekçiliğe Yönelimi

Hint Müslümanları’nın⁴ Hindistan’da kaybettikleri iktidarı geri almak için başlattıkları 1857 isyanı, Sir Seyyid Ahmed Han’ın Bijnor’da hakimlik yaptığı dönemde meydana gelir. Bu isyan, onun gerçekleri görmesini sağlamış ve hayatına bakışını köklü ve kararlı bir şekilde değiştirmiştir. Fakat yaşanan bu kargaşa, İngiliz yanlısı olarak bilinen ve aynı zamanda vatansever olan Ahmed Han’ı olumsuz etkilemiştir. Evi yağmalanmış, amcası ve yeğeni Sihler tarafından öldürülmüştür. Bu trajik olaylar Ahmed Han’ı derin bir umutsuzluğa sürüklemiş ve Mısır’a göç etmeyi düşünmeye başlamıştır. 1857’den sonra yaşanan olayların akabinde “İngilizlere göre isyanın sorumlusu çoğunlukla Müslümanlardır” İngilizler Hindistan’ı resmi olarak ele geçirirler. Bu dönemde Sir Seyyid Ahmed Han ve arkadaşlarının çalışmaları sonucunda “Aligarh Hareketi” ortaya çıkmıştır.⁵

3 Ruswan, “Colonial Experience and Muslim Educational Reforms: A Comparison of The Aligarh and The Muhammadiyyah Movements” (Yüksek Lisans tezi, İslam Araştırmaları Enstitüsü McGill Üniversitesi 1997), 51.

4 Şaban Ali Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizm* (Ankara: Akçağ Yay., 1997), 24.

5 Aykut Kişmiş, “Edebi Akımların Urdu Romanına Katkıları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 15, no. 41,

Ahmed Han'ın İngilizlere karşı duyduğu sempati ve onlarla uzlaşmayı tercih etmesi, değişen düşüncelerinin ve bakış açısının gerçekçiliğe yönelmesiyle açıklanabilir. Ona göre, ancak bu sayede Müslümanlar içinde bulundukları zor durumdan kurtulabilir, Urdu Dili ve Edebiyatı'nda ilerleme sağlanabilir ve çağdaş Müslüman kimliği oluşturulabilirdi. Ayrıca, Batı tarzı yeni bir eğitim sistemi kurulmalı ve din ile kutsal kitaplar akılcı bir yorumla ele alınmalıydı. Bununla birlikte, Ahmed Han'ın İngilizlere duyduğu sempati, İngiliz yönetimini eleştirmesine engel olmamıştır. İsyen hareketinin yanlış düşünceli kişilerin çabası olduğunu kabul ettirmek, Hindistan halkının suçsuz olduğunu vurgulamak ve İngilizlerin tutumlarını eleştirmek⁶ amacıyla *Asbâb-ı Bagâvat-ı Hind (Hint İsyenlerinin Sebepleri)* adlı eserini kaleme almıştır.⁷ Ahmed Han yönetimi şu sözleriyle de eleştirmiştir:

“Eski imparatorların ve racaların idaresi ne İslam’a ne de Hinduizm’e uygundu. Ilımlı köleliğin bu uzun süreci ardından yüksek bir kudret, Hindistan’ın kaderini akıl, fikir ve adalet ölçülerine göre ayarlanmış, aydınlanmış bir millete (İngilizlere) teslim etti.”⁸

Aligarh Hareketi, alt kıtadaki Müslümanların zihinlerinde aşırı muhafazakarlığın hâkim olduğu bir dönemi yansıtmaktadır. Bu dönemde, ekonomik ve siyasi kargaşa Müslümanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Edebi gelenek, doğru fikirleri yaymada yetersiz kaldığı için sağlam temellere dayanmıyordu. Bu koşullar altında, edebiyatın önemini ve işlevselliğini fark eden Sir Seyyid Ahmed Han, Urdu edebiyatına romantik anlatım yerine gerçekçilik üslubunu kazandırdı.⁹

Sir Seyyid Ahmed Han, çağın gereklerine uygun olarak önemli reformlar gerçekleştirmiştir. İlk olarak, eğitim sisteminde köklü bir değişiklik yapmak amacıyla Hindistan’da Müslüman Cambridge’i olarak bilinen bir eğitim kurumunun temelini atmıştır. Gazipur’da daha önce kurduğu ortaokulu 1875 yılında Aligarh’a taşımıştır. Bu okul, Mohammedan Anglo-Oriental College adıyla anılmaya başlanmıştır ve daha sonra Aligarh Koleji olarak yeniden adlandırılmıştır. 1920 yılında ise Aligarh Muslim University olmuştur.¹⁰

1886 yılında, Avrupa eğitim sistemini Müslümanlar arasında yaygınlaştırmak amacıyla All India Muslim Educational Conferance (Tüm Müslüman Hindistan Eğitim Konferansı) kurulur. Bu konferans, Müslümanların eğitime yönelik yürütülen çalışmaların merkezi haline getirildi.¹¹ Sir Seyyid Ahmed Han, bu kurumun kurulmasının amacını Müslüman topluluğunun eğitim sorununu çözmek olarak ifade etmiş ve bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sözleriyle açıklamada bulunmuştur:

“Bir diğer büyük sorun ise, Hindistan’ın dört bir yanına dağılmış Müslümanların birbirlerinden habersiz olmalarıdır. Farklı bölge ve vilayetlerden gelen insanların ulusal

(2015): 187-198.

6 Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizm*, 36.

7 Hakan Kuyumcu, “Urducanın Gelişiminde Etkin Olan İlk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 20, (Ankara 2006), 139.

8 Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizm*, 36.

9 Anwar Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, (İslamabad: Elnoor Yay., 2004), 424.

10 Celal Soydan, *İkbâl’e Dair*, (Ankara: Hece Yay., 2016), 58.

11 Soydan, *İkbâl’e Dair*, 59.

eğitim ve gelişimler hakkındaki fikirlerini tartışabilecekleri, eğitimle ilgili gelişmelerden veya eksikliklerden haberdar olabilecekleri bir ortamları bulunmamaktadır.” Bu nedenle Hindistan Eğitim Konferansı, Aligarh Hareketi’nin reform fikirlerini Alt Kıta’nın dört bir yanındaki Müslümanlara yaymak için bir köprü görevi gördü denilebilir.¹²

Sir Seyyid Ahmed Han, 1870 yılında çağdaş eğitim-öğretimin önemini vurgulamak, geleneksel ve kalıplaşmış inanç sistemlerinden insanları arındırmak, sosyal yardımlaşmayı teşvik etmek ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak amacıyla *Tehzib ul-Ahlak*¹³ adlı aylık dergiyi yayınlamaya başladı.¹⁴ Bu dergi, kalıplaşmış düşüncelerin ve alışkanlıkların akıl ve faydacılık açısından tartışıldığı bir yayın organı haline gelmiştir.¹⁵

Ahmed Han’ın *Tehzib ul-Ahlak* dergisini çıkarmasında, deneme yazarları Sir Richard Steele (1672-1729) ve Joseph Addison (1672-1719) tarafından Londra’da yayımlanan *Tatler* (1709) ve *Spectator* (1711) dergilerinin stili etkili olmuştur. Bu dergilerin tarzı, Ahmed Han’ın Hint Müslüman halkının Batı tarzı düşünceyi benimseyeceğini ve böylece uygar bir toplum oluşturulabileceğini düşünmesine yol açmıştır. “Batı edebiyatından Urdu diline çevrilen pek çok eser *Tehzib ul-Ahlak* dergisi aracılığıyla yayımlanmıştır. Hüseyin Azad’ın *Neyreng-i Hayal*, Abdulkerim’in Elif *Leyla* adlı eserleri buna örnek gösterilebilir.” *Tehzib ul-Ahlak* dergisinin yanı sıra bu dönemin ilerleyen sürecinde yazarlar 1901 yılında *Mahzen* dergisini yayınlamışlardır, “Urdu nesrinde romantizm akımının başlangıcının, Sir Abdülkadir’in editörlüğünde oluşturulan *Mahzen* adlı edebi derginin yayımlanmasıyla olduğu kabul edilir.”¹⁶

1876’da Ahmed Han’ın Aligarh Kolej’i kurma çabaları nedeniyle *Tehzib ul-Ahlak*’ın periyodik yayını kesilmiştir. Derginin etkisi hakkında Altaf Hüseyin Hali (d. 1837- ö. 31 Aralık 1914) şunları yazmıştır:

“Azar azar derginin etkisi, Müslümanların sınırlı bir çevresinde hissedilmeye başlandı. Düşüğe geçen bu toplumdaki, okur-yazar olmayanlar arasında sayıları okuryazarları katlayan kişiler, *Tehzib ul-Ahlak* isminin nereden geldiğini bilemezlerdi. Dergi, Mevleviler tarafından reddedildi, zira onu hem din için hem de kendi pozisyonları için tehlikeli görüyorlardı. *Tehzib ul-Ahlak*’ın üst sınıf üzerinde de fazla etkisi yoktu, esas etkisi orta derecedeki halk üzerinde yoğunlaşmıştır.”¹⁷

Eski arkadaşlarının ısrarı üzerine Sir Seyyid Ahmet Han, dergiyi ikinci kez yayınlamaya başlamıştır. İkinci kez yayınlamaya başladığında, ilk sayısında (7 Nisan 1894) şunları kaleme almıştır:

- 12 Ruswan, “Colonial Experience and Muslim Educational Reforms: A Comparison of The Aligarh and The Muhammadiyah Movements”, 51.
- 13 Tehzib ul-Ahlak, “Ahlakın arındırılması: Müslüman Sosyal Reform Hareketi”, Carimo Mohamed, Education and Community Consciousness Among The Muslims of British India, História e Cultura, *Malezya Ulusal Üniversitesi İlahiyat ve Felsefe Bölümü Dergisi* 4, no.2, (2015): 167.
- 14 Soydan, *İkbâl’e Dair*, 59.
- 15 M. Sharif İbrahimi, “Kur’âniyyun Ekolünün Tefsir Anlayışı”, (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010), 42, 43.
- 16 Davut Şahbaz, “Urdu Nesrinde Romantizmin Yükselişi”, *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi* 56.1, (Haziran 2016): 345.
- 17 Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizm*, 132, 133.

“Halkın felakete uğradığı ve benim de rahatsızlık duyduğum zamanlar geçmişti. Bu yüzden eski hamleler artık fayda vermiyordu. Fırtına nisbeten dinmişti. Tatbik edilen ilaçlara artık ihtiyaç kalmamıştı. Bir kimsenin küfrünü ilan eden fetvalara artık ihtiyaç yoktu. Rahatsızlık güvene dönüşmüştü. *Tehzib ul-Ahlak*’tan geriye bir şey kalmışsa o da; ferdiyetçilikle mücadele etmiş olmasıydı. Durgun su akmaya başladı, ama yanlış yöne ve değişik dar kaynaklara... Ve şimdi bütün bu küçük ve dar kaynakları bir ırmak yapmak üzere tek yöne yöneltmek vazifesi *Tehzib*’indi.” Artık eski zamanlardaki sosyal husumet yerini dini problemlerin tartışmasına, tabiat teemmüllerine, vs. terk etmiştir.¹⁸

Sir Seyyid’in bu düşünceleri, özellikle değişen sosyal yapıların ve fikir akımlarının etkisiyle, edebi alanlarda da yeni tartışma zeminleri oluşturmuştur. Bu bağlamda, edebiyatta realizmin yansımaları ve toplumsal dönüşümündeki rolü, Pirem Çand gibi reformist yazarların eserlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Pirem Çand, Marksist gerçekçiliği benimseyen reformist bir öykü yazarı olarak, edebiyatında gerçekçilik akımının etkilerini belirgin bir şekilde yansıtmıştır. Çocukluk döneminde çalışmak amacıyla köyünden büyük bir şehre, Kanpur’a geldiğinde, kırsal bölgenin etkileri kişiliğinin bir parçası haline gelmiştir. Hikâye yazmaya başladığında bu deneyimler, onun arka plan hareketine yön vermesine yardımcı olmuştur.¹⁹

“Pirem Çand, modern hikâye yazan ilk hikâye yazarlarını toplumsal gerçekçi hikâye türü ile tanıştırmıştır. Pirem Çand’ın kabul görmesinin sırrı, Hindistan kültürünü, geleneğini, ahlaki meselelerini ve halkın sorunlarını dile getirmesinde gizlidir. Yaşamının büyük bir bölümünü köyde geçirdiği için köy yaşamını da yakından tanımaktadır.”²⁰

Pirem Çand, kurgu ve romanlarında köy ve şehir yaşamının gerçek yansımalarını sergilemiştir. Bir realist olarak, eserlerinde bir ulusa, kasta, mezhebe veya dine ait tüm insanların karşılaştığı sorunlara ve sosyal zorluklara dikkat çekmiştir. Aslında Çand, kırsal toplumdaki çelişkileri ve şehirlere yayılan endüstriyel sistemi ve o dönemde yaygın olan sosyal kötülükleri, siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamın çalkantılı ve kamusal mücadelesini gerçekçi bir şekilde resmetmiştir.

Pirem Çand, birçok şehir romanı ve kurgusunda, kırsal yaşamın temel sosyal meselelerini, feodal ve kapitalist sistemlerin baskısını, din, dharma ve kast kaynaklı sorunları gerçekçilik perspektifinden okuyucularına sunmuştur. Açlık, hastalık, işsizlik, cehalet ve eşcinsellik gibi konuları da öykülerinde işlemiştir. Zihinsel karışıklıkları, sosyal engelleri, duygusal bozuklukları ve bunlarla birlikte gelen sevinç ve üzüntüleri vurgulamaya çalışmıştır.²¹ Ayrıca, Hintli kadınların yaşadıkları acıları ve insanlık dışı muameleleri kendi roman ve hikayelerinde yansıtmıştır. Pirem Çand’ın bu romanları ve kurguları gerçekçiliğin mükemmel ve eşsiz örnekleri olarak kabul edilmektedir. Yazılarında İngiliz siyasetini eleştirmiş, sanayicilerin emekçilere kötü

18 Düzgün, *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizm*, 133.

19 Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, 424, 425.

20 Recep Durgun, “Modern Urdu Hikâyesinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29, (Şubat 2013): 62.

21 Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, 425.

muamelesini protesto etmiştir. İlerici hareketin ilk konferansında da bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Zamanın imtihanına dayanabilen edebiyat düşündürücü, özgürlüğü seven, sanatsal açıdan çekici, ruhsal arınma yeteneğine sahip, hayatın gerçeklerini yansıtan bir edebiyattır. Bu tür bir edebiyat, insanları harekete geçirir, geliştirir ve aydınlatarak dönüştürür. Böylece insanlar derin bir uykudan uyanır ve daha bilinçli hale gelirler.”²²

Pirem Çand’dan sonra Urdu edebiyatında gerçekçi anlatımın önemli temsilcilerinden biri de Saadet Hasan Manto (1912-1955)’dur. Manto, 20. yüzyıl çağdaş Urdu edebiyatının kısa öykü yazarlarından biri olarak bilinir. Hikâyelerinde sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri tasvir eden birçok karakteri bir araya getirmiştir. Keşmirli bir ailede, Hindistan’ın bölünmesi öncesinde dünyaya gelen Saadat Hasan Manto, gerçekçi ve iki yüzlülükten nefret eden bir kişiliğe sahiptir. Bu nedenle, toplumun gerçekliğini büyüleyici bir şekilde okuyucuya yansıtmıştır. Manto’nun yazıları, insan ruhuna derinlemesine bir bakış sağlar. Hindistan’ın gerçeklerinden biri olan hayat kadınları ile orta sınıf ve alt tabakanın cinsel yaşamlarını *Hatak (Aşağılama)*, *Babu Gopinath* ve *Kali Shalvar (Siyah Şalvar)* öykülerinde ele alması, eleştirilmiş ve birçok adli dava ile karşılaşmıştır. Toplumsal ve ekonomik eşitsizliğin etkileri, dini ayırım ve Hindistan’ın bölünme trajedileri, Manto’yu kurgusunda gerçekçiliğin acı bir resmini çizmeye zorlamıştır.

İlerici Edebiyat Akımı’ndan etkilenen Manto, hayali karakterler yerine, gerçek hayatları psikolojik ve duygusal yönleriyle tasvir ederek toplumun çirkin yüzünü gözler önüne serer. İnsan hayatı ve özellikle insan psikolojisi, edebi eserlerinin ana konusunu oluşturur.

Urdu nesri dışında, gerçekçi anlatımı şiirlerinde de yansıtan önemli birçok isim bulunmaktadır. Araştırmacılar bu konuda Nazir Akbarabadi’yi (1740-1830) özel bir önemle değerlendirirler. Nazeer Siddiqi’ye göre:

“Nazir Akbarabadi, MS. 18. yüzyılda gerçekçiliğin istisnai bir örneği olarak görünmektedir.”²³

Bazı eleştirmenler, Akbarabadi’nin şiirlerini sığ ve yüzeysel buluyordu. Diğer bazı eleştirmenler ise onu halkın ve insanın şairi olarak tanımlıyorlardı. Avrupalı bir bilim adamı olan Fallon S.W., Urduca-İngilizce Sözlük’te yazdığı önsözde Nazir’in şairliği hakkında şu yorumu yapar:

“Yazılı literatürde açık ara en fazla sayıda alıntı Nazir’dan yapılmıştır. Avrupa gerçek şiir standardına göre tek gerçek Hindistanlı şairdir. Nazir, dizeleri halka ulaşmış tek şairdir. Şiirleri, özellikle memleketi Agra’da, her sokakta okunur ve söylenir. Kendi şiirleri onun biyografisidir, çünkü şiirlerinde gerçekçi anlatımı öne çıkarır.” Böyle bir açıklamanın yapılma sebebi, Nazir’in edebiyat dilini kullanımının çağdaşları gibi olmamasıdır. Çünkü Nazir, hayatın çirkin

22 Saleem Akhter, *Urdu Adab ki Mukhtasir Tareekh*, (Lahor: Sang-e Mil Publications, 2009), 228.

23 Samar Deen, “Pluralism in 18th century India. Exploring Human Ecological Relations in Urdu Folklore through Nazir Akbarabadi’s poems (1740-1830)”, Araştırma projesi. (Yayınlanmamış araştırma makalesi, Academia, Cornell University, New York, erişim 15 Ağustos 2024, https://www.academia.edu/8743952/Pluralism_in_18th_century_India_Nazir_Akbar_Abadi).

ve önemsiz anları hakkındaki nesnel gerçekleri, melodik bir yoğunlukla söyleyen bir şairdir.²⁴

Dr. Shakeel Potafi, *Urdu Edebiyatı ve Batı Eğilimleri* adlı araştırmasında şöyle belirtir: “Urdu edebiyatında, gerçeği anlatmak için şiiri paravan olarak kullanan birçok edebiyatçı bulunmaktadır. Bu şairler arasında en önemli isim Muhammed İkbal’dir.” 20. yüzyıl çağdaş İslâm düşünürlerinden Muhammed İkbal, sıradan bir insanı aşağılık hissinden başarıyla kurtarmaya, ona özgüven ve kendini tanımanın özünü aşlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda hayatın gerçeklerini, gerçekliğe dönüştüğü şekilde sunmuştur. İkbal’in bu hareketi bireyin bireyselliğini ortaya çıkarma girişimidir. Şiir tarihinin tüm akışını değiştirmeye cesaret eden İkbal, Urdu şairleri arasında deha olarak kabul edilir.²⁵

İkbal, ekonomik olarak dengesiz, siyasi olarak belirsiz ve entelektüel olarak huzursuz bir çağda yaşamıştır. 1857’den sonra, Hindistan’da yeni bir dönem başlamış ve Batı’nın etkisiyle geleneksel kültür büyük bir değişim sürecine girmiştir. Muhammed İkbal, 1873 yılında Sialkot’ta doğduğunda, Hindistan’ın bu sosyal ve politik ortamı içerisindeydi. Eğitim hayatı boyunca en başarılı öğrencilerden biri olarak kabul edilen İkbal, Sialkot’taki hocalarından Syed Mir Hassan (d. 18 Nisan 1844- ö. 25 Eylül 1929) tarafından Fars edebiyatı, tasavvuf ve klasik İslami ilimler konusunda yetiştirilmiştir. Lahor’da ise İngiliz eğitimci, tarihçi, felsefeci ve ilk doğu bilimcilerden olan Profesör Thomas Arnold (1864- 1930), tarafından felsefeye yönlendirilmiştir. Bu etkiler, onun edebi kariyerinin yönünü belirlemiştir.²⁶

İkbal, ilk eserini 1901’de Arnold’un etkisiyle, genel fikrî çizgisinin dışında bir alan olan iktisat alanında kaleme almıştır. İlk şiirlerini de bu dönemde yayınlamaya başlamıştır. 1905 yılında Arnold’un girişimleriyle, Hükümet Koleji’nde hocalık yapan İkbal için İngiltere’deki ünlü Cambridge Üniversitesi’nde bir burs ayarlandı. Bu burs sayesinde İkbal, Batı ile doğrudan tanışma fırsatını yakalamıştır.²⁷

Arnold, Doğu-Batı ilişkileri üzerinde çalışmış ve İslam tarihi, felsefe, sanat ve resme ilgi geliştirmiştir. Batı dünyasının İslam’ı bir tehdit olarak değil, barış için bir araç olarak anlamasını sağlamaya yönelik 1896’da yayımlanan ünlü eseri *The Preaching of Islam (İslam’ın Yayılması)* üzerine yoğunlaşmıştır. Bu eseriyle Arnold, Batı’nın İslam’ı daha iyi anlamasını amaçlamış, aynı zamanda Müslümanları modern Batı dünyasına uyumlu hale getirme çabasında bulunmuştur. Aslında Arnold’un amacı yalnızca Batı’ya hizmet değil, aynı zamanda hem Batı’da hem de Doğu’da dini hoşgörünün ve özgürlüğün önemini vurgulamaktır. Arnold’un bu yaklaşımı, İkbal’in düşüncelerine yeni bir perspektif kazandırmıştır.

Kurşunoğlu’na göre, “Thomas Arnold ondaki Doğu-Batı diyalektiğinin meydana gelmesinde çok uygun bir aracı konumundadır. Bir Batılı oryantalist olarak Arnold’un İslami ilim ve

24 S.W. Fallon, *A New Hindustani-English Dictionary*, (Banaras: Medical Hall Press, 1879), 8.

25 Salim Sarmad, “اردو ادب میں حقیقت نگاری (Realism)”, erişim 16 Temmuz 2024, https://www.geourdu.com/urdu-literature-reality-fact-book/#google_vignette.

26 Ali Jawad Zaidi, *A History of Literature*, (Delhi: Rajkamal Electric Yay., 1993), 291, 292.

27 İbrahim Boşbeşparmak, “Muhammed İkbal”, erişim 3 Haziran 2024, <https://www.derintarih.com/abide-sahsiyetler/muhammed-ikbal/>.

bilgilere vukufiyetiyle beraber, olumlu tavrının İkbâl'in ilme yönelik tavrında modern dünyaya bakan ilerlemeci bir etki yaptıdır.” Bu açıklamayla Arnold'un İslami ilim bilgisinin İkbâl'i etkilediğini ve İkbâl'in Batı medeniyetini inkâr etmek yerine, anlamayı ve tecrübe etmeyi tercih ettiğini ve Müslümanların modernleşme sürecinde bunun önemini vurgulamıştır.²⁸

Sevea'ya göre, “İkbâl, İslâm'ı yorumladığı şekliyle yalnızca bir din ve inanç olmaktan ötede algılayarak, onu kendine özgü bir ideoloji ve politik duruşun adı olarak kabul eder.”²⁹ İkbâl her ne kadar Batı'yı anlamaya çalışsa da yettiği düzen ve sosyal yapı nedeniyle toplumsal yapı hakkındaki düşüncelerinde tutuculuk ve gelenekçi olduğunu görürüz. Özellikle kadınların özgürlüğü hakkındaki düşüncelerini ifade ettiği *Musa Vuruşu* eserinde, bağımsız eğitimden yana olmadığını, kız çocukları için dini eğitimin yeterli olduğunu savunur.

“Batı medeniyeti eğer anneliğin ölümüyse
O medeniyetin meyvesi insanlığın ölümüdür!
Bir ilimin etkisiyle kadın kadınlığından çıkıyorsa
Basiret sahiplerince o ilme kadının ölümüdür!
Eğer kız okulları dine uzak durursa
O ilim ve sanat, aşk ve sevginin ölümüdür!”³⁰

İkbâl'in Batıcı yenilikçilik hakkındaki düşüncelerini şu sözleriyle anlamak mümkündür:

“Durmadan yenilenmekte olan dünyaya yeniye getiren şey, çevresinde zamanının dönüp durduğu dairenin noktasıdır. Ey Müslüman! Şahsiyetini kör taklitle heder etme! Şerefini koru çünkü ana cevher odur. Batılılaşmaya çağıran yenilikçilik, rahatından ve huzurundan başka şey düşünmeyen bir millete layıktır ancak! Doğrusu ben, bu türden yenilikçilik çağrılarının, Batı taklitçiliği için bir fırsat ve hile olmasından korkuyorum.”³¹

İkbâl'in İslâm ülkelerindeki Batılılaşmaya yönelik negatif bu düşüncelerini Eliaçık şu sözleriyle desteklemektedir:

“İkbâl hangi milletten olursa olsun kör taklide karşıdır. Hele hele milletlere kumanda etmek ve dünyada inkılaplar yapmak için yaratılmış İslâm ümmeti için de özellikle taklide karşıdır.”³² Bu yapılan açıklamalar doğrultusunda İkbâl için çağdaşlaşma ifadesi, Batı'nın İslâm ülkelerine dayattığı bir komplo olarak tanımlanabilir.

Eliaçık'a göre “İkbâl monarşiyi ve diktatörlüğü reddeder ve içinde pek çok kusur barınmasına rağmen demokratik düzeni kabul eder. Müslüman topluluklar ve Hindistan alt kıtasında yeni devletin yaratılmasında, toplumun cumhuriyetçi ve demokratik bir siyasi düzene sahip olması gerektirir. Sosyal düzenin sağlanabilmesi için orta sınıfın korunması, üst sınıfın ise yüksek

28 Mustafa Said Kurşunoğlu, “Muhammed İkbâl'in Meydan Okuyan Hayatı ve Eleştirel Düşüncesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sy. 47, (Nisan 2016): 63-65.

29 İqbâl Singh Sevea, *The Political Philosophy of Muhammad Iqbal: Islam and Nationalism in Late Colonial*, (United States of America: Cambridge University Press, 2012), 94.

30 Soydan, *İkbâl'e Dair*, 230, 231.

31 Soydan, *İkbâl'e Dair*, 230, 231.

32 Recep İhsan Eliaçık, *Muhammed İkbâl* (İstanbul: İlke Yay., 2015), 83, 84.

vergileendirme yoluyla orta sınıf düzeyine indirilmesi ve alt sınıfların ise orta sınıf düzeyine yükseltilmeleri gerektiğini savunur. Çünkü ona göre herhangi bir toplumda ideolojik sınıflar genellikle orta sınıflar tarafından korunur. Üst sınıflar bu korumayı yapamazlar, alt sınıfların da maneviyata gücü yetmez bu açıdan feodalizmin kökünün kazımak gerektiğini düşünür. Fiziki olarak kazınsa bile zihni olarak kazanamayacağı için gerekli önlemlerin neler olabileceğinin ana hatlarını çizer.”³³

İkbal, 1903’te yazdığı *İlm-i İktisâd* müellif eserini öğrenciliği sırasında hocası Sir Thomas Arnold’un teşvikiyle yazmıştır ve bazı kısımlarının telifinde Şibli Nu‘mânî (d. 4 Haziran - ö. 18 Kasım 1914)’den de yardım almıştır.³⁴ Arnold, Aligarh Muslim Koleji’nde felsefe dersleri verirken, Sir Seyyid Ahmed Han ve Şibli Numani gibi Hintli Müslüman reformcularla tanışmıştır. Arnold, Şibli Numani’ye Fransızca, Şibli de Arnold’a Arapça öğretmiştir. Arnold’un yazdığı *İslam’ın İntişarı Tarihi* adlı en meşhur eserinde Şibli’den etkilendiği söylenir. Arnold, bu eserin ön sözünde, Şibli hakkında şöyle söylemiştir:

“İlk dönem İslam tarihiyle ilgili engin bilgisiyle, cömertçe desteğini gördüğüm Şems-ül Ulema Mevlevi Muhammed Şibli Numani’dir.”³⁵

Şibli, Aligarh hareketinin liberal etkileri altında, tarihsel ve eleştirel bir tarz geliştirmiştir ve bu nedenle yeni çağda dikkate değer bir figür haline gelmiştir. Aligarh Hareketi, Urdu nesrinin gelişimini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Hint milliyetçiliği hareketinin ortaya çıkışını, Urdu dili ve edebiyatının korunması ve geliştirilmesi konularını da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri, Navab Muhsinu’l-Mulk³⁶ (1837-1907) başkanlığında kurulan Urdu Defence Association’dır. Ancak hükümet bu derneği siyasi bir hareket olarak değerlendirdiği için Muhsinu’l-Mulk dernek başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra, 1886’da Sir Seyyid Ahmed Han tarafından kurulan ve daha sonra Müslüman Eğitim Konferansı olarak yeniden adlandırılan Mohammadan Eğitim Konferansı, Prof. Arnold başkanlığında *Ancuman-i Tarakki-yi Urdu* (1903) kurulmuştur. Bu derneğin sekreterliğine de Şibli Numânî seçilmiştir.³⁷

Numânî’nin eserleri, bilgelik, derin iç görü, düşünce netliği ve son derece okunabilir bir üslup sergilemiştir. Tarihi ve dini yazılar, ilk kez onun sayesinde değer kazanmıştır. Eleştiri yapılmadan yazılan tarihi eserlerin eksikliklerinin farkına varmış ve Aligarh’ta modern tarihi yazıları inceleme fırsatı bulmuştur. Urdu eserlerini, Avrupalı meslektaşlarıyla aynı seviyede örnekler çıkarmak için kararlı bir çaba göstermiştir. Eğitim alanında hiçbir gelişme olmaması

33 Eliaçık, *Muhammed İkbal*, 87.

34 Mehmet S. Aydın, “Muhammed İkbal”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 17-23, (Ankara: TDV Yay., 2000), 17-22.

35 Salih Okur, “Mevlâna Şibli Numani (1857-1914)- 1. Bölüm”, erişim 12 Mayıs 2024, https://www.cevaplar.org/index.php?content_view=2126&ctgr_id=100.

36 Muhsinu’l Mulk’un gerçek adı Sayyid Mehdi Ali (1837-1907)’dir. Klasik eğitim sistemi içerisinde yetişmiştir Buna rağmen batı bilimlerinin gerekliliğine inanmıştır. *Tehzibu’l Ahlakta* pek çok makalesi yayınlanmış ve nesir tarzının gelişmesine katkıda sağlamıştır. Durmuş Bulgur, “1850-1900 Yılları Arası Hint Yarımadasındaki İslami Fikir Akımları”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14, (Şubat 2002): 118.

37 Muhammed Ali Çarağ, *Tarih-i Pakistan*, (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yay., 1990), 21.

nedeniyle, Şibli, yeni bilimlerin ilerleyişine uyacak şekilde müfredatın yeniden inşasına girişmiştir. Şibli'ye göre, Müslümanların kurtuluşu modern çağdaki eğitim sistemiyle olacaktı. İslam okullarındaki eğitimin yetersiz olduğunu ve bazı derslerin gereksiz olduğunu savunarak bunların düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Eski çağ Yunan felsefe ve mantığının yararsız hatta zararlı olduğunu, Aristo mantığı ve Eflatun felsefesi ile bir yere varılamayacağını belirterek, modern felsefe ve mantığın okutulmasını istemiştir. İyi bir eğitim için İslam okullarında İngilizcenin yanı sıra Hintçe ve Sanskrit gibi dillerin de öğretilmesinin gerekli olduğunu ve dünya ile iyi bir iletişim kurulmasını önermiştir. Fakat birçok İslam bilgini, devletlerini yıkan siyasi sosyal değerlerini yok eden, İngilizlere duydukları kin ve öfkeden dolayı İslam eğitim yuvalarında İngilizcenin önemli bir eğitim dili olmasını kabullenemiyordu ve bu yüzden Şibli'ye sert tepki göstermişlerdir.³⁸ Buna rağmen Şibli, diğer ülkelerin eğitim sistemlerini görmek ve değerlendirmek amacıyla 1892'de Arnold ile İstanbul, Beyrut, Kudüs, Kahire ve diğer ülkelere ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde eğitim, siyasi ve sosyal koşulları incelemenin yanı sıra, planladığı işler için gerekli malzemeleri toplamıştır. Edindiği bu bilgileri, *Safarnama-e-Room-o-Misir-o-Sham* adlı eserinde yazmıştır.

Şibli, eleştirmen olarak kendinden önceki yazarları gölgede bırakmıştır. Bu yazarlara örnek olarak Altaf Hüseyin Hali ve Muhammed Hüseyin Azad (5 Mayıs 1830- 22 Ocak 1910) verilebilir. Hali ve Azad, eleştiriye bilimsel ve tarihsel olmayan bir yaklaşımdan kurtarmada öncü çalışmalar yapmışlardır. Ancak, her ikisi de reformist hareketlerinin etkisi nedeniyle bazı engellerle karşılaşmışlardır. Azad, edebiyat eleştirisinde, doğal ve sosyal çevrenin değerini ve etkisini ilk fark eden kişidir ve İran'daki nesnel koşulların Fars edebiyatı üzerindeki etkisi alanında çalışmıştır. Hali ise, despotik yönetimin doğudaki yaşam üzerindeki etkisini tartışarak sosyo-politik sahneyi eleştiri alanına dahil etmiştir. Fakat bu durum sadece Hali'de bir tesadüf olarak değerlendirilebilir.

Şibli, orta dönem Fars şiirini etkileyen sosyo-politik faktörlerin analizine önemli bir yer ayırmıştır. Şibli'nin dört ciltlik *Sher-ul-Ajam* eseri sadece genel olarak şiirden değil, aynı zamanda Fars yazarlarının uyguladığı tüm çeşitli edebi türleri de kapsayan eleştiri ilkeleri üzerine devasa bir çalışmadır. Şibli'nin formüle ettiği fikirler, Urduca düzyazı ve şiirine de uygulanmıştır. Daha önceki tezkire yazarlarının ima ettikleri ya da Azad ve Hali'nin *Ab-e-Hayat*, *Sukhandan-e-Fars* ve *Mukaddamah* 'ta bazı ayrıntılarla ifade ettikleri konuları, Şibli eşsiz bir titizlikle tamamlamış ve teorileştirmiştir.³⁹ Aynı zamanda Hali'nin yazılarında Şibli'deki duygu ve heyecan yoktur. Onun yazılarında temel bilgilere paralel olarak renklilik meydana getirme gayreti görülmektedir.⁴⁰ Hali, yazdığı *Hayat-i Sadi* (*Sadi Şirazi'nin Hayatı*)

38 Şibli Numani, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi Sefername-i Rum u Şam-u Mısır*, Çev. Y. Karaca, (İstanbul: Bilimevi Basın Yay., 1916): 15.

39 Nalini Natarajan, *Handbook of Twentieth-Century Urdu Literature of India* (Hindistan: Greenwood Yay., 1996), 7-9.

40 Durmuş Bulgur, "Şams-ul Ulama Hvacah Altaf Husayn Hali'nin Hayatı Eserleri ve Edebi Kişiliği", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995), 173, 174.

adlı eseriyle, biyografi yazarlığında olan yeteneğini kabul ettirmiştir. Şibli, biyografi yazarlığı konusunda Hali'yle kendisini şöyle karşılaştırmıştır:

“Ben denizim, Hâli ise su kuyusu. Benim ilmim deniz gibi engindir ve Hâli'nin bilgileri buna nazaran daha azdır fakat bir o kadar da derindir. İçerik yazısı tam olmadıkça bir adım bile ilerleyemez. Ancak Hâli'nin çabası ve kıvrak zekâsı onu farklı bir şekilde anlamlandırır. Eserlerini yazarken aklının başka yerde olmaması mükemmel içtihadının kanıtıdır.”⁴¹

Hali'nin son biyografik eseri *Hayat-i Cavid (Sir Seyyid Ahmed Han'ın Hayatı)* adlı esere Şibli, “*delilli meddahlık*” adını vermiştir. Bunun nedenini ise, Ahmed Han'ın İngilizleri memnun etmede sınırı aşması gibi bazı olaylara çok az yer vermesi olduğu belirtilmektedir.⁴² Azad gibi Hali de Lahor'da kaldığı kısa süre içinde Anjuman-i Punjab ile bağlantılı İngiliz eğitimcilerden etkilenmiştir. Bu reformist düşünce, Sir Seyyid Ahmed Han'a ve onun reform hareketine duyduğu hayranlıkla birleşmiştir ve Hali'nin, Müslüman toplumun ihtiyaçlarına hizmet edecek yeni bir şiir sanatını, *Muqaddama- Sher-o-Shairi* eseriyle duyurmuştur. Bu, Hali'nin hayran olduğu Azad'ın çalışmalarının ötesine geçmesini sağlamıştır. Bu eseriyle Hali, geleneksel şiirin tamamen reddedilmesini talep etmemiştir. Batı edebiyat teorisinde güvenilir olduğunu düşündüğü kaynaklardan yararlanmış, Arapça ve Farsça kaynaklara da atıfta bulunmuştur. Böylece, Platoncu idealizm ile Benthamcı faydacılığın farklı bir bileşimi olan yeni bir edebi teori yaratmıştır. Hali, Urdu edebiyatında ahlaki açıdan yetersiz, sanatsal açıdan zayıf ve toplumsal değişimin bir aracı olarak neredeyse tamamen yararsız olan pek çok unsuru eleştirmiştir.⁴³

Urdu edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden Nezir Ahmed Dihlevi (1830-1912), Şibli'den farklı olarak halkın her kesimiyle ilgilenmiş ve onlara kendi dilleri ve anlayışları ile hitap etmiştir. Eserlerinde dinî, ahlâkî, içtimai ve siyasî konuları güncel hayatın akışına uygun biçimde ele alıp işlemiştir. Üzerinde durduğu en önemli konulardan biri genç kızların eğitimi ve kadınların karşılaştığı problemlerdi. Onun 1908'de *İşmet* adıyla ilk kadın dergisini çıkardığı bilinmektedir. Müslümanların içinde bulunduğu psikolojik ezikliği bertaraf etmek için klasik ahlaki ve nasihat kitapları yerine roman ve hikâyelerle toplumun ıslahına katkıda bulunmuştur.⁴⁴

Nezir Ahmed, Urdu edebiyatında ilk romancı kabul edilir ve onun dönemi, Urdu edebiyatında köklü değişikliklerin yapıldığı zamana denk gelmektedir.⁴⁵ Nezir Ahmed, o dönem içerisinde roman ve hikâye türlerinde ıslah amaçlı çalışmalarda bulunmuştur. *Mirat-ul-uras* adlı romanını yazmasının asıl nedeni, kız çocukları için iyi bir kitabın olmadığı düşüncesidir. Hâli'nin *Majalisun-nisa* eserini yazmasının amacı da bu düşünce üzerine kuruludur. Hâli, Nezir Ahmed gibi Hindistan'da kız çocuklarının sadece ev işleriyle sınırlı bir yaşam sürmesine karşı çıkmıştır.

41 Şibli Numani, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi Sefername-i Rum u Şam-u Mısır*, 88.

42 Durmuş Bulgur, “Urduca Biyografi Yazarlığı ve Altaf Hüseyin Hali”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, sy. 16, (Şubat 2006): 46.

43 Omar Qureshi, *Twentieth-Century Urdu Literature, Handbook of Twentieth-Century Literatures of India*, (1996): 6.

44 Abdülhamit Birışık, “Nezir Ahmed Dihlevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 22, (Ekim 2019): 353,354.

45 Aykut Kişmiş, “Edebi Akımların Urdu Romanına Katkıları”, 3.

Eserinde, kızların eğitiminin önemi ve gerekliliğini ve kızların erken yaştaki eğitiminin önemini anlatmıştır.⁴⁶ Nezir Ahmed de *Mirat-ul-uras* (1869) eserinde bu durum ile ilgili düşüncelerini şu sözleriyle açıklamıştır:

“Geçmişe dikkatli bakarsan dünyanın, bir tekerleği erkek, diğer tekerleği kadın olan arabadan (at arabası) farksız olduğunu ve bunlardan biri eksik olursa ilerleyemeyeceğini görürsün. Allah’ın kadını erkeğe oranla kimi yönlerden kırılğan yarattığına şüphe yok ancak erkeğin sahip olduğu el, ayak, kulak, göz, zekâî hafıza, erkeğe verildiği kadar, kadına da verilmiş. Kadının da erkek kadar dünyada nam salacak kudreti var.”⁴⁷

2. İlerici Hareket ve Siyaset

Romantizm ve gerçekçilik akımları uzun süre farklı yönlerde gelişim göstermiştir. “İlerici Edebiyat Hareketi, Urdu edebiyatında Aligarh Hareketi’nden sonra ortaya çıkan”⁴⁸ bir edebiyat hareketidir. Fakat, ilerici hareket başladığında, romantizm ve gerçekçilik olarak bu iki akım birleşmiştir ve böylece ilerici hareket, İkbal’in romantizminden, yaratıcılığın ve tutkusundan bir isyan ruhu kazanmıştır. Prem Çand’ın gerçekçi bakış açısı, ona insanların refahı için yazara ileriye giden yolu göstermiştir. İlerici hareketten önce, Urdu edebiyatı toplumsal sorunlara kayıtsızdı; çoğunlukla duygusal, yaratıcı ve sosyal gerçeklikten kopuk bir yapıya sahipti. İlerici Hareket, Urdu edebiyatını somut gerçeklere yaklaştırmıştır.

“İlerici Edebiyat Hareketi, Hindistan coğrafyasında bir edebiyat akımı olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketi destekleyen edebiyatçılar toplumun sorunlarıyla ilgilenmişler ve halkı bilinçlendirmeye yönelik aktif çalışmalar içerisinde bulunmuşlardır.”⁴⁹ İlerici hareketin yazarları, öncelikle ahlaki değerlere değinmişler ve ardından toplumun önemli değerlerine isyan etmişlerdir. “Saccad Zahir, Dr. Cayati Ghosh, Mulk Rac Anand, D. Pramod Sengupta, Dr. Akhter Huseyin Raipuri, Mecnun Gorak Puri, İhtişam Hüseyin ve Al Ahmed Surur gibi pek çok isim İlerici Hareketin Hindistan’daki öncü isimleri arasında yer alırlar.”⁵⁰ Aralık 1932’de yayımlanan *Angare* adlı kitap, bu isyanın manifestosu ve ilerici hareketin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. İlerici hareketin başlangıcından önce, *Angare*’nin Kasım 1932’de Lucknow’da yayınlanması hem konu hem de stil açısından Urdu hikayeciliğinde devrim yaratmıştır. Bu kitap, Müslüman yazarlar için sanki Pandora’nın kutusunu açmıştı ve sağcı basının edebiyat tarihindeki ilk başkaldırısı olarak kabul edilmiştir. Sırf bu yüzden, *Angare*’nin etkisi kalıcı olmuştur.⁵¹

Alt kıtada tam bağımsızlık hareketi ivme kazanmıştır. Bu nedenle yazılan hikâyeler sadece bu mücadelenin farklı yönlerini yansıtmakla kalmamıştır, aynı zamanda psikanaliz biliminin

46 Altaf Hussain Hâli, *Majalisun-nisa*, (Delhi: Maktaba Jamia Limited 1875), 1-5.

47 Aykut Kişmir, “Edebi Akımların Urdu Romanına Katkıları”, 4,5.

48 Aykut Kişmir, “Urdu Edebiyatında Mir Taki Mir’in Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 3, sy. 2, (Nisan 2017): 59.

49 Aykut Kişmir, “Edebi Akımların Urdu Romanına Katkıları”, 193.

50 Aykut Kişmir, “Urdu Edebiyatında Mir Taki Mir’in Önemi”, 58-63.

51 Saleem Akhter, *Urdu Adab ki Mukhtasir Tareekh*, 450.

kurucusu olan Avusturyalı Sigmund Freud (1856-1939) ve Karl Marx'ın görüşlerini de yansıtmaya başlamıştır. *Angare*, Hint toplumunun bu yönlerinden bazılarının gerçekten tasvir edildiği on öyküden oluşan bir koleksiyondur. Bu hikâyeler, sınıf ayrımları, din ve özellikle bozulmuş bir çevrenin psikolojik ve cinsel karmaşası hakkında bilgi vermektedir. *Angare*'nin yazarları Ahmed Ali, Seccad Zahir (1899-1973), Mahmud El-Zafer ve bu dörtlünün tek kadın yazarı olan Rashid Cihan (1905-1952)'dir.

Modern Urdu Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden biri olan İsmet Çağatay (1915- 1991) 1932 yılında Aligarh'ta eğitim gördüğü sırada *Angare*'de derleme yapan bu genç yazarlarla tanışmıştır.⁵² Çağatay, Mumbai'ye geldiğinde ilerici harekete katılmıştır ve onun sanatı ilerici hareketin gölgesinde daha da gelişmiştir. Komünist bir ideolojiye sahip liberal ve kadın hakları aktivisti olan Müslüman Hintli yazar Rashid Cihan, İsmet'i komünizmin temelleriyle tanıştırmıştır.

Seccad Zahir, *Angare*'deki hikâyelerin çoğunda ciddiyet, sosyal bağnazlık ve klişelere karşı öfke ve kızgınlığın daha fazla olduğunu ifade etmiştir. *Angare*'nin yazarları, tartışmaları duygusal bir bakış açısıyla ele aldıkları için Doğu'nun geleneksel mizacı bu yaklaşımı kabul etmemiştir. Bu sebeple, Niaz Fatehpuri (1884-1966) ve Abdul Majid Daryabadi (1892- 1977) gibi yazarlar kitaba karşı makaleler kaleme almışlardır. Ayrıca *Medine* ve *Sarfraz* gazeteleri de bu muhalefeti destekleyen yazılar yayımlamıştır. Mart 1933'te, bu muhalif yazılar bir kitapta derlenmiştir.⁵³ Dr. Khalid Alvi, bazı muhalif gazetelerde *Angare*'nin müstehcen olduğunu ve bu nedenle kınanması gerektiğini belirten yazılar yayımlandığını ifade etmiştir.⁵⁴

Aziz Ahmed, *Angare*'yi topluma yönelik ilk ve en önemli saldırı olarak nitelendirmiştir ve “bu kitabın yayınlanması yeni edebi özerklik bilincini artırdı” diye yazmıştır.⁵⁵ Aslında *Angare*, manevi isyanın ilan namesidir. Gerçek şu ki, *Angare*'nin yayınlanması sadece tecrübe kazanmaktır. İngilizler tarafından müstehcenlik ve isyan suçlamasıyla el konulan *Angare*, kısa süre içinde tepkilere maruz kalarak toplatılmıştır. *Angare*'nin toplatılması, edebiyatçıların romantizmden uzaklaşıp, gerçeklere odaklanmasını sağlamış ve bu durum *Angare*'ye olağandışı bir önem kazandırmıştır. Sonuç olarak, insanlar *Angare*'yi okumaya devam etmek istemiştir. Profesör Ahmed Ali (1910-1994)de bu durumla ilgili şöyle demiştir:

“İnsanlar *Angare*'yi gizlice ve büyük bir ilgiyle okuyordu.”⁵⁶

Kargaşanın en önemli nedenlerinden biri de *Angare* yazarlarının kitabın toplatılmasına tepki göstermesi ve savunmalarında bir manifesto yazarak açıklama yayınlamalarıydı.⁵⁷ Bu açıklamalardaki bazı alıntılar şunlardır:

52 Anwar Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, 466.

53 Khalid Alvi, *Angare ka Tareekhi Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*, (Hindistan: Taqseem Educational Publishing House, 1995), 40.

54 Saleem Akhter, “Urdu Adab ki Mukhtasir Tareekh (Short History of Urdu literature)”, (Sang-e Mil Publications: 1971), 450, 451.

55 Alvi, *Angare ka Tareekhi Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*, 64.

56 Alvi, *Angare ka Tareekhi Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*, 42.

57 Akhbar Leader Allahabad, Unvan *Angare* ke dif'a mein (Allahabad Lider Gazetesi'nde *Angare* savunması başlığıyla), 5 Nisan 1933'te yayınlandı. Alvi, *Angare ka Tareekhi Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*, 43.

“Yaklaşık dört beş ay önce aralarında genç bir kadının da bulunduğu dört genç yazar bu topluluğa katıldı. *Angare* adı altında bir hikâye koleksiyonu yayınladılar. Bu kitabın yazarlarının *Angare*’de yayınlanan hikayelerinden dolayı hiçbir pişmanlığı yok. Onların sadece bu kitabı değil, aynı zamanda bunun gibi diğer kitapları da koruması gerekiyor. Bizim naçizane tavsiyemiz, bu tür derlemeleri İngilizce ve diğer yerel dillerinde yayınlamak için İlerici Yazarlar Birliği oluşturmak gerekir.”⁵⁸

Bu açıklamanın önemi, öncelikle zamanın egemen sistemine karşı ses çıkarabilme cesaretini göstermesindedir. İkincisi, edebiyatı harekete geçirme ve tek bir platformda bir araya getirme isteğini ifade eder. Üçüncüsü, bu açıklamada Urduçada “ilerici” olarak çevrilen “پراگرسو – progressive” kelimesi kullanılmasıdır ve daha sonra bu isimle önemli bir hareket ortaya çıkmıştır. *Angare* şüphesiz Doğu’nun kültürel geleneklerini geliştirmeye çalışmıştır. Kitaba el konulması ise, sadece kargaşanın hızlanmasına yardımcı olmuştur. Böylece gençler de edebi romantizm yerine, hayatın sorunları hakkında düşünmeye başlamışlardır. Bunun eylemsel kanıtı, sosyal gerçekçilik hakkında hikâye yazan ilk yazarlardan biri Profesör Ahmed Ali tarafından 1938’de kaleme alınan *Sholay (Alev)* adlı kitabında görülmektedir. *Sholay* ve *Angare* ile aynı yakınlığa sahip olmasa da *Angare*’de önem kazanan ilerici tarz *Sholay*’de de mevcuttur. *Sholay*, isyanın ilk sesi değildi. Hem *Sholay* hem de *Angare* kargaşaya neden olmuş ve doğası gereği romantik olan bu isyan, sanatsal bir temel sağlayamamıştır.

Pakistanlı bilim adamı, gazeteci ve sözlük yazarı Dr. Akhtar Husain Raipuri (1912-1992), *Edebiyat ve Yaşam* adlı makalesini Ekim 1932’de Hintçe ve Temmuz 1935’te Urduca olarak yayınlamıştır. Bu makale, dokuz genç yazarın isyanını hayatla bir araya getirmiş ve ilerici hareketin daha sonra yolculuğuna devam etmesi için zemin hazırlamıştır.

Dr. Akhtar Husain Raipuri, şu düşünceleri ifade etmiştir:

“Birincisi; gerçek edebiyatın standardı, insanlığın amacını, daha fazla insanın etkisini kabul edebileceği şekilde ifade etmesidir. Bu yüzden öncelikle sosyal refah için insanlara hizmet etmek gerekir.”

“İkincisi; her dürüst ve samimi yazar, milletin, geleneklerin ve anayasanın belirlediği kısıtlamaları kaldırmalı ve insanlara birlik mesajını iletmelidir.”

“Üçüncüsü; Yazar ırkçılığa ve milliyetçiliğe karşı çıkmalı, kardeşliği ve eşitliği desteklemelidir. Hayat nehrini, küçük göletlere kapatmak isteyen tüm bu unsurlara karşı cihat bayrağını yükseltmelidir.”⁵⁹

Dr. Akhtar Hussain Raipuri’nin bu sözlerinden, Rus yazarlar Tolstoy ve Gorky’nin eleştirel görüşlerinin yankısı duyulabilir. Ancak daha önce böyle bir yankı, Urdu edebiyatında duyulmamıştır. Akhtar Raipuri, Rus eleştirisine ilişkin görüşleri desteklemiştir ve bunu derinlemesine muhakeme ile kanıtlamıştır. Bu nedenle, halkın yeni gereksinimlerine göre yazarın özgür olma hakkını talep etmiştir. Edebiyatın ve yaşamın amacını belirlemiştir.

58 Alvi, *Angare ka Tareekhi Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*, 43.

59 Anwar Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, 469.

Edebiyatı, yaşamın ve halkın tercümanı olarak tanımlamıştır. Genel olarak bu fikirler *Sholay (köz)* ve *Angare (alevler)* hikâyelerinde ifade edilenlerle Ahmed Ali'nin yayınlanan *Lider* adlı hikâyesinde ifade edilenler aynıdır. Bununla birlikte, Akhtar Hussain Raipuri'yi ilerici hareketin ilk meşalecilerinden biri olarak dahil etmek önemlidir; çünkü o, ilerici hareketin kritik yönünü araştırmış ve halkın refahını edebiyatın önemli bir hedefi haline getirmiştir. Olan biten her şeyi halka sunmayı kendine görev edinmiştir. Dr. Akhtar Husain Raipuri, İlerici Hareket'in kuruluş konferansından kısa bir süre önce bu fikirleri uygulamanın yollarını aramaya başlamıştı. 1936 yılının Nisan ayında Nagpur'da düzenlenen Sahitya Prasad'ın tarihi toplantısında, Raipuri edebiyat ve yaşam sorusunu gündeme getirmiş ve Maulvi Abdul Haq'ın üzerinde durduğu yeni literatürü açıklamak için bir manifesto okumuştur. Bu manifestoyu, Prem Chand, Hindistan'daki Kongre Sosyalist Partisi'nin önde gelen kuramcılarının biri olan Acharya Narendra Deva (d. 30 Ekim 1889- ö. 19 Şubat 1956), Akhtar Husain Raipuri, Hintli bağımsızlık aktivisti ve Hindistan'ın ilk başbakanı Pandit Jawaharlal Nehru (1889-1964) imzalamıştır. Bu beyannamede şunlar son derece önem arz eder:

“Bize göre edebiyatın sorunları yaşamın diğer sorunlarından ayrılmaz. Hayat bir bütündür ve edebiyat da hayatın aynası ve yönlendiricisidir. Edebiyat biçiminin ne olması gerektiğine karar verdik, ancak biçiminin nasıl olması gerektiğini söyledik mi? Öncelikle ne söylemeliyiz ve kime söylemeliyiz? Bu sorunların ardından nasıl söylenmeli sorusu ortaya çıkmaktadır? Bu nedenle, edebiyatın temellerinin hayata bağlı olduğunu kanıtlamak, Hintli yazarlarla bizim görevimiz ve yükümlülüğümüzdür. Yaşayan ve gerçek edebiyat, toplumu değiştirmeyi amaçlar ve tüm insanlara hizmet etmeyi ister. Ülkemizin edebiyatını yaşamla ilişkilendirdiğimizde, ilerlemenin öncüsü olacağına inanıyoruz.”⁶⁰

Dr. Akhtar Raipuri bu bildiride, yalnızca edebiyata belirli bir sosyal görev yüklemekle kalmamış, aynı zamanda okuyuculara bu görevleri yazarlar aracılığıyla açıklamıştır. Yazarlara, edebiyatın ana temasının fakirlerin ve ezilenlerin yaşadıklarını okuyucuya yansıtmak olduğunu tavsiye etmiştir. Raipuri'ye göre, edebiyatın yaratıldığı dönemde, edebiyat okuyucuları genellikle yoksullardan oluşmuştur. Bu nedenle, yalnızca edebiyat yoluyla bu insanların yaşamlarını değiştirmek ve refah yolları sunmak mümkün olabilir. Dr. Akhtar'ın bu fikirlerinin yankıları, gelecekte kurulan ilerici harekette sıkça duyulmuştur. Bu hareketin resmi manifestosunun yayımlanmasında, Raipuri'nin etkisi açıkça görülmüştür.

İlerici hareket demişken bu noktada Saadat Hasan Mantu (1912-1955) 'dan da bahsetmeden geçemeyiz. Mantu'nun dahil olduğu Urdu edebiyatında öykücülüğün üçüncü evresinde 1947 yılında “Hindistan'ın bölünmesiyle Pakistan'ın kurulması sürecinde yaşanan sosyal, siyasal ve toplumsal olaylar öykülere konu teşkil etmiştir.”⁶¹

İlerici Hareket, Urdu edebiyatında resmi bir manifesto yazılan ilk harekettir. Aligarh Hareketi Urdu edebiyatı üzerinde güçlü bir etki bırakmıştır. Fakat, İlerici Hareket, edebiyatın partizan

60 Anwar Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqadra Qaumi Zuban*, 470.

61 Arzu Çiftsüren, “Toba Tek Singh” ve Saadet Hasan Mantu”, *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 25 (2014-2): 196.

bir şekilde yaratılması konusunda herhangi bir kararı dayatmamıştır. 20. yüzyılın dördüncü çeyreğinden önce, edebiyatın yaratılması bireysel bir süreçti ve edebiyat, kendine özgü edebi isimlerle tanınıyordu. Dr. Akhtar Hussain Raipuri, Urdu edebiyatındaki sorunları çözmek için resmi bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Syed Seccad Zaheer, bu resmi düzenlemeyi hayata geçirmek için önemli bir iş çıkarmıştır. Zaheer'in adı, İlerici Hareket'in temelini oluşturur. Bu hareketin yükselişi, örgütlü bir şekilde çalışmaktan kaynaklanmıştır. "Bu dönemde Marksizm ve Komünizm etkisindeki Hindistanlı yazarlar toplanarak İlerici yazarlar Derneği'ni kurmuşlardır."⁶² Zaheer, aynı hareketi siyasi bir çizgide yürütmeye çalıştı. Buna rağmen, Zaheer, siyasette edebiyattan daha önemli bir yer elde etmiştir. Aziz Ahmad'a göre, "aşırıçılık ve muvazenesizlik nedeniyle Seccad Zaheer iyi bir yazar olamaz."⁶³ Ancak, Zaheer'in ölümüne kadar bu hareket, Zaheer'in ismiyle anılmıştır. Sonuç olarak, ilk zamanlarda ilerici ideolojinin tanıtımına önemli katkılarda bulunan Ahmed Ali ve Akhtar Hussain Raipuri öne çıkamamıştır.⁶⁴

Seccad Zaheer'in babası Sir Tazeer Hassan Malik, ülkenin önde gelen siyasi isimlerinden biriydi. Bu nedenle, Zaheer erken yaşta ülkenin büyük siyasi liderlerini yakından görme şansı bulmuştur. Üniversitedeyken Fransız yazar Anatole France (1844-1924) ve Britanyalı tarihçi, matematikçi, filozof Bertrand Russell (1872-1970)'dan etkilenmiştir. Avrupa'da okurken komünizm üzerine kitaplar okuma ve düşüncesinde devrim yaratan hareketin liderleriyle tanışma fırsatı bulmuştur. Oxford'un kuruluşu sırasında, Zaheer'in siyasi faaliyetleri önem kazanmıştır. "Hindistan Öğrencileri" adlı bir topluluk kurmuştur ve Frankfurt'taki Faşist Konferansı'na katılmıştır. Eğitiminin son birkaç yılında zamanının çoğunu İngiliz devrimci, gazeteci, roman yazarı ve tarihçi Ralph Fox (1900-1936) ve David Garrett gibi yazarlarla birlikte geçirmiştir. Böylece fikirleri olgunlaşmış ve geleceğe yönelik niyetleri güçlenmiştir.⁶⁵

1935 yılı Seccad Zaheer'in hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü İngiliz hükümeti, o yıl Hindistan Komünist Partisi'nin meşrutiyetini kabul etmiş ve Hindistan Hükümeti Yasası uyarınca İçişleri Bakanlığı'nı kurmuştur. Derneğin ilk manifestosu, Londra'daki Knocking Restaurant'da ilerici üyeler tarafından hazırlanmış ve Dr. Mulk Raj Anand (1905-2004) tarafından sonuçlandırılmıştır. Ayrıca, Hintli oyun yazarı, söz yazarı, şair, yazar ve film yapımcısı Dr. Jyoti Prasad (1903-1951), Hindistan Ulusal Ordusu'na bağlı Marksist entelektüel ve Bengalli devrimci Pramod Sengupta (1907-1974), Dr. Taseer ve Seccad Zaheer de bu süreçte katkıda bulunmuştur. Aynı yılın Temmuz ayında Paris'te Fransız roman, hikâye, deneme, biyografi, tarih yazarı André Maurois, Fransız yazar Roman Rolland (1866-1944) ve Sovyet Rus yazar Gorky (1868- 1936) önderliğinde bireyciliğe karşı kolektif bir eylem çağrısında bulunmak ve yazarların ifade özgürlüğünün korunması, özgürleştirici sınıfın desteğini almak

62 Hatice Görgün, "Alt Kıtada İngiliz Hakimiyeti, Edebi Akımlar ve Fesadat Dönemi Yazarlarından Kudretullah Şahab", *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 43, (2023): 178.

63 Alvi, *Angare ka Tareekh Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*, 75.

64 Anwar Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, 472.

65 Anwar Sadeed, *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqtadra Qaumi Zuban*, 472.

için uluslararası bir konferans düzenlenmiştir.⁶⁶ Zaheer, konferansın başarısı karşısında şaşkına dönmüş ve Londra İlerici Derneği'ni bu uluslararası merkezle ilişkilendirmeye karar vermiştir. Bu derneğin Hindistan'da kurulması halinde, Merkez Birliği talimatlarına göre yabancı ülkelere Hint edebiyatını temsil edecektir.

Bu gelişmelerin ardından, Zaheer Hindistan'da ilerici bir dernek kurma hazırlıklarına başlamış ve Hindistan'a, Knocking Restaurant Manifestosu'nun bir taslağını ileterek Hintli yazarlardan destek istemiştir. Ahmed Ali'nin kurguları ve Akhtar Hussain Raipuri'nin edebiyat ve yaşam üzerine yazıları, Hindistan'da ilerici fikirlerin teşvik edilmesinin önünü açmıştır. Bu nedenle, Zaheer'in manifesto taslağı Hindistan'a ulaştığında, kimse şaşırmamıştır. Aksine, Munshi Prem Chand, Hasrat Mohani, Maulvi Abdul Tahaq, Dr. Abid Hussain, Niaz Fateh Puri, Josh Yalhabadi, Qazi Abdul Ghaffar, Abbas Hussaini ve Faraq Gorakh Puri gibi yazarların çoğu bu manifestoyu onaylamaktan çekinmediler. Zaheer'in bu beyanı, ilerici hareketin ilk beyanı olarak kabul edilmektedir. Bununla ilgili bazı önemli alıntılar şu şekildedir:

“Şu anda Hindistan'da devrim niteliğinde değişiklikler yaşanıyor. Edebiyatımız uygarlığın başlangıcından beri gerçeklerden uzak bir anlatıma sahipti. Hindistan hayatında ve bilimsel hayatta meydana gelen değişiklikleri edebiyata tam olarak yansıtmak ve edebiyatta bilimsel rasyonalizmi teşvik ederek ilericiyi desteklemek Hintli yazarların görevidir. Mezhepçiliği, ırkçılığı ve insan sömürsünü destekleyen edebi eğilimlerin gelişmesini durdurmak onların görevidir. Hindistan'ın yeni edebiyatının, hayatımızın temel sorunlarına odaklanmasını istiyoruz. Bunlar açlık, susuzluk, sosyal bozulma ve kölelik sorunlarıdır. Bizi önce çaresizliğe sonra da bencillığe götüren tüm etkilere karşı çıkacağız. Eleştiri gücümüzü uyandıran her şeyi, örf ve adetleri incelerken aklımızı kullanarak tartışacağız. Değişim ve gelişimin kaynağını anlayacağız ve kabul edeceğiz.”

Bu manifesto, edebiyatı ırkçılığa, mezhepçiliğe ve insan sömürsüne karşı kullanmayı ve onu halka yakınlıktırmayı taahhüt eder. Ayrıca bilimsel bilinci uyandıran bir ruhu vardır. İlerici Hareket Bildirgesi, Hintli yazarları toplum geleneklerinin mirasçıları olarak ilan etmiştir. Bildirge, mevcut olan yapıyı (din, mezhep, cinsiyet, sınıfsal ayrım) dağıtmayı amaçlamıştır. İlerici hareket yazarlarının da amacı bu olmuştur. Zaheer'e göre İlerici Yazarlar Derneği, hiçbir zaman siyasi bir parti olmadı. Derneğin amacı ilerici edebiyatın oluşturulması ve tanıtılmasıdır. Bu yüzden siyasi bir süreç değildir. Ancak bu durum ilerici yazarların, gerici yöneticilerin tehditlerinden ve baskılarından korkup siyasi görüşlerini açıklama hakkından vazgeçmeleri ya da siyasi partilere üye olan dernek üyelerinin siyasi statüleri nedeniyle dernekten ayrılması gerektiği anlamına gelmez.⁶⁷ “Siyasi boyutta haklarını aramak isteyen Hindistanlı aydınlar, o dönem Müslüman ve Hindu olarak ayrı ayrı kendi kitlelerini temsil ederler.” Örneğin “1926'dan önce siyasetle ilgisinin dikkate değer ölçüde olmadığını bildiğimiz İkbal, 1926'dan itibaren aktif siyasetin içinde yer alır.”⁶⁸ Kuşkusuz İkbal'in siyasete olan ilgisinin Pakistan fikrinin olgunlaştırılması ile ilgili olduğu açıkça görülmektedir.

66 Zaheer Seccad, *Yadeen*, 19.

67 Saleem Akhter, “Urdu Adab ki Mukhtasir Tareekh”, 447.

68 Aykut Kişmiş, “Urdu Edebiyatında İlerici Hareket: Şairlerin Özgürlük Çağrısı”, 224, 225.

İlerici edebiyat hareketinin politik bir hareket olup olmadığı konusu, edebi tartışmalara neden olmuştur. Bu bağlamda, farklı görüşlere sahip yazarlar hem muhalif hem de destekleyici nitelikte birçok yazı kaleme almıştır. Ahmed Ali'ye göre, *Angare*'nin yayınlanması sırasında ve sonrasında, herkesin aklında edebi hedef bulunmaktaydı. Ancak 1936 yılında Prem Chand'ın başkanlık ettiği Laknov'da ilk İlerici Yazarlar Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta Chand'ın yaptığı açıklama, ilerici hareket sonrası önemli olarak kabul edilmektedir:

“Güzelliğin standardını değiştirmeliyiz. Şimdiye kadar güzelliğin standardı aristokratlara aitti ve bizim için lükstü. Tüm evren bizim, şehzadelerin eteğinde yaşamamızı istiyordu. Varlığımız onların takdirine kalmıştı. Onların sevinçlerini, hüznlerini, özlemlerini ve rekabetlerini yorumlamak sanatın yegâne amacıydı.”⁶⁹ Prem Chand yaptığı bu açıklamasıyla, hikayelerde sadece kahramanların zenginler, krallar veya soylular değil, aynı zamanda alt sınıf insanların da olması gerektiğini vurgulamıştır.

Bir hareketin başlangıcı genellikle kolay kabul edilebilir, ama bu hareketin devamlılığı aynı derecede kolay olmayabilir. İlerici hareket de zamanla gelenlerin siyasi hırsları nedeniyle zarar görmüş ve devamlılığını kaybetmiştir. Ortaya çıkan kargaşalar, hareketin temelini oluşturan ilkelerin görünümünü ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle konferanstan sonra, toplum refahı için mücadele eden yazarlar, hareketin siyasi grubundan uzaklaşmışlardır. Zaheer, eşsiz üslubuyla sonradan gelenlerden bahsettiğinde, onlara ya önyargı ile yaklaşmış ya da tamamen görmezden gelmiştir; bu yüzden yazılarında isimlerini bile anmamıştır. Fakat bu yazılar, edebi hareketi aydınlatan bir işaret olarak kabul edilmiştir. Görünüşe göre, Zaheer'in liderliğinde, doğru bildiklerini söylemekten çekinmeyen yazarlar siyasette aşırılığın kurbanı olmuş ve bu durum toplum refahı için mücadele eden yazarların geri çekilmekten başka seçeneğinin kalmamasına yol açmıştır. Bu aşırılık ve hırs hareketin çöküşüne neden olmuştur.⁷⁰ Hareketin çöküşü, yazarlar arasındaki dayanışma duygusunu zayıflatmıştır. Toplum için sanat üretenler, artık yalnızca kendi kişisel çıkarlarını gözetmeye başlamış ve bu nedenle hareketin temel dinamikleri sarsılmıştır. Bunun sonucunda yazarlar arasındaki dayanışma, yerini sessiz ayrılığa bırakmış ve hareketin itici gücü olan idealler göz ardı edilmiştir. Bu süreç sadece edebi kayıpları değil, toplumsal kayıpları da beraberinde getirmiştir; çünkü bu hareket, toplumsal refahın ve kültürel gelişimin önemli bir temel taşı olma potansiyeline sahipken, kişisel çıkarların gölgesinde kaybolmuştur.

Sonuç

Marksistler tarafından kapitalist yönetime karşı geliştirilen Fransız Devrimi, yazar ve şairlerin yanı sıra pek çok kitleyi de etkiledi. Hareket kabul edilmekle kalmadı, egemenlerin zulmüne karşı çıkmak ve hareketi yaymak için büyük çaba sarf edildi. Şair ve yazar Karl Marx, toplumsal refah için hareketin edebiyat aracılığıyla yansıtılması gerektiğini savunmuş ve bu ideoloji yazar ve şairler tarafından benimsenmiştir.

69 Şemsur Rahman Farooqui, “جدید شعری جمالیات”, erişim 30 Haziran 2024, <https://adbimiras.com/jadeed-sheri-jamaliyat-by-shamsur-rahman-farooqui/>.

70 Saleem Akhter, *Urdu Adab ki Mukhtasir Tareekh*, 447, 448.

Bu ideolojinin etkisi sadece Avrupa ülkeleriyle sınırlı kalmamış, İngiliz emperyalizmi altında ezilen Hindistan da dahil olmak üzere pek çok ülkede görülmüştür. Hintli yazar ve şairler, İngiliz baskısına direnmek ve halkın refahını sağlamak için bu ideolojiyi eserlerinde kullanmaya karar verdiler. O zamana kadar Urdu şiiri ve edebiyatı, kişisel olaylar ve aşk ilişkilerine dair hikâyelerin hâkimiyetindeydi ve toplumsal olaylar ve yönetim biçimleri hakkında bilgi içermiyordu. Bu yüzden yazar ve şairler, gerçekçi bir anlatımla bu olaylara eserlerinde yer vermek istemişlerdir.

İlerici hareket, İlerici Yazarlar Derneği bayrağı altında mücadelesine başlarken, temel manifestosunu edebiyatın hayatın temel gerçeklerine saygı göstermesi gerektiği üzerine kurmuştur. Onlara göre, barınma, yiyecek ve giyecek sağlamak gibi temel meseleler varsa, o zaman sefalet, sosyal yozlaşma, siyasi kölelik ve muhafazakarlığa karşı açık bir savaş ilan edilmelidir. İlerici Yazarlar Derneği, yazarlarda, şairlerde ve aydınlarda devrimci bir ruh uyandırmış ve onları anti-emperyalist duygulara yöneltmiştir. Bu savaş, feodal yapıya, kapitalistlere ve kör inançlardan beslenen din adamlarına karşı verilmiştir.

Pakistan'ın kurulmasından sonra, siyasi hırslar ve hükümetlerin birbirlerini devirmek için yaptığı komplolar, İlerici Hareket'e zarar vermiş ve devlet muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Fakat İlerici Yazarlar Derneği, yaşanan kargaşadan her ne kadar olumsuz etkilenmiş olsa da İngiliz yönetimi altındaki Hindistan'da bir uyanış hissedilmiştir. Derneğin çalışmaları sayesinde topluma yeni bir yön verilmiş ve insanların kendi haklarına, özgürlüklerine ve hedeflerine odaklanmaları teşvik edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Akhter, Saleem. *Urdu Adab ki Mukhtasir Tareekh*. Lahor: Sang-e Mil Publications, 2009.

Alvi, Khalid. *Angare ka Tareekhi Pas Manzar aur Taraqqi Pasand Tahreek*. Hindistan: Taqseem Educational Publishing House, 1995.

Aydın, Mehmet S. "Muhammed İkbal". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 22: 17-23. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Birişik, Abdülhamit. "Nezir Ahmed Dihlevi". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 2: 353-355. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Bozbeyoğlu, Sibel. *Yazınsal Akımlar*. Ankara: BilgeSu Yay., 2021.

Bulğur, Durmuş. "1850-1900 Yılları Arası Hint Yarımadasındaki İslami Fikir Akımları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (Şubat 2002): 109-124.

- Bulgur, Durmuş. “Urduca Biyografi Yazarlığı ve Altaf Hüseyin Hali”, *Araştırma Makalesi, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, Sayı: 16 (Şubat 2006): 35-48.
- Bulgur, Durmuş. “Şams-ul Ulama Hvacah Altaf Husayn Hali’nin Hayatı Eserleri ve Edebi Kişiliği”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1995.
- Çarağ, Muhammed Ali. *Tarih-i Pakistan*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Çiftsüren, Arzu. “Toba Tek Singh ve Saadet Hasan Mantu”. *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 25, (Şubat 2014): 193-207.
- Durgun, Recep. “Modern Urdu Hikâyesinin Doğuşu ve Gelişimi”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2013): 59-74.
- Düzgün, Şaban Ali. *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizm*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Eliaçık, Recep İhsan. *Muhammed İkbal*. İstanbul: İlke Yayınları, 2015.
- Fallon, S.W. *A New Hindustani-English Dictionary*. Banaras: Medical Hall Press, 1879.
- Görgün, Hatice. Alt Kıtada İngiliz Hakimiyeti, Edebi Akımlar ve Fesadat Dönemi Yazarlarından Kudretullah Şahab. *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 43, (2023): 173-85.
- Hâli, Altaf Hussain. *Majalisun-nisa*. Delhi: Maktaba Jamia Limited, 1875.
- İbrahimi, M. Sharif. “Kur’âniyyun Ekolünün Tefsir Anlayışı”. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Kişmir, Aykut. “Nezir Ahmed ve Pirem Çand ın Üslup Yönleri,” 15. Uluslararası Değişibilim Sempozyumu Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü 1-3 Ekim 2015 Antalya/ Türkiye, 2015.
- Kişmir, Aykut. “Urdu Edebiyatında İlerici Hareket: Şairlerin Özgürlük Çağrısı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 40 (2015): 219-233.
- Kişmir Aykut. “Edebi Akımların Urdu Romanına Katkıları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 15, sy. 41 (2015): 187-198.
- Kurşunoğlu, Mustafa Said. “Muhammed İkbal’in Meydan Okuyan Hayatı ve Eleştirel Düşüncesi”, *Muhafazakâr Düşünce*, sy. 47 (2016): 57-90.
- Kuyumcu, Hakan. “Urducanın Gelişiminde Etkin Olan İlk Batılı Eğitim Kurumları ve Aligarh Hareketi”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 20 (2006): 133-146.
- Numani, Şibli. “Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi Sefername-i Rum u Şam-u Mısır”. Çev. Y. Karaca. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın A.Ş., 1916.
- Qureshi, Omar. “Twentieth-century Urdu Literature, Published in Handbook of Twentieth-Century Literatures of India”, ed. by Nalini Natarajan, Greenwood Press, Westport, CT, 1996.
- Ruswan. “Colonial Experience and Muslim Educational Reforms: A Comparison of The Aligarh and The Muhammadiyah Movements”. Yüksek Lisans tezi, McGill Üniversitesi 1997.
- Sadeed, Anwar. *Urdu Adab ki Mukhtasar Tarikh; Muqaddra Qaumi Zuban*, İslamabad: Elnoor Yay., 2004.
- Seccad, Zaheer. *Yadeen*. Pakistani Adab, Salnama, 1935.
- Sevea, İqbal Singh. *The Political Phillosophy of Muhammad Iqbal: Islam and Nationalism in Late Colonial*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Soydan, Celal. *İkbâl’e Dair*. Ankara: Hece Yayınları, 2016.
- Şahbaz Davut. “Urdu Nesrinde Romantizmin Yükselişi”. *DTCF Dergisi* 56, sy. 1 (Haziran 2016): 338-354.
- Zaidi, Ali Jawad, “A History of Literature”. Delhi: Rajkamal Electric Yay., 1993.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Boşbeşparmak, İbrahim. “Muhammed İkbal”. Derin Tarih Dergisi, sy. 109 (2021). Erişim 3 Haziran 2024. <https://www.derintarih.com/abide-sahsiyetler/muhammed-ikbal/>.
- Deen, Samar. “Pluralism in 18th century India. Exploring Human Ecological Relations in Urdu Folklore through Nazir Akbarabadi’s poems (1740-1830)”, Araştırma projesi. (Yayınlanmamış araştırma makalesi, Academia, Cornell University, New York, erişim 15 Ağustos 2024, https://www.academia.edu/8743952/Pluralism_in_18th_century_India_Nazir_Akbar_Abadi.
- Farooqui, Şemsur Rahman. جدید شعری جمالیات. Erişim 30 Haziran 2024 <https://adbimiras.com/jadeed-sheri-jamaliyat-by-shamsur-rahman-farooqui/>.
- Okur, Salih. “Mevlâna Şibli Numani (1857-1914)- 1. Bölüm”, (2007). Erişim 12 Mayıs 2024. https://www.cevaplar.org/index.php?content_view=2126&ctgr_id=100.
- Sarmad, Salim. “اردو ادب میں حقیقت نگاری” (Realism), (2017). Erişim 16 Temmuz 2024. https://www.geourdu.com/urdu-literature-reality-fact-book/#google_vignette.

